

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
ΛΓ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ & ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΠΡΕΒΕΖΑΣ - ΑΡΤΑΣ

ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΣΣΩΠΗΣ
ΧΟΡΗΓΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ

ΠΡΕΒΕΖΑ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Ο αρχαιολογικός χώρος της Κασσώπης.....σελ. 3	
α). Γενική περιγραφή του χώρου.....σελ. 3	
β). Ιστορία της έρευνας.....σελ. 6	
2. Το Θέατρο της Κασσώπης.....σελ. 7	
α). Περιγραφή του Μνημείου.....σελ. 7	
β). Υφιστάμενη Κατάσταση.....σελ. 10	
γ). Προγραμματισμός εργασιών – Χρονοδιάγραμμα.....σελ. 11	
δ). Προϋπολογισμός.....σελ. 12	
Βιβλιογραφία.....σελ. 14	

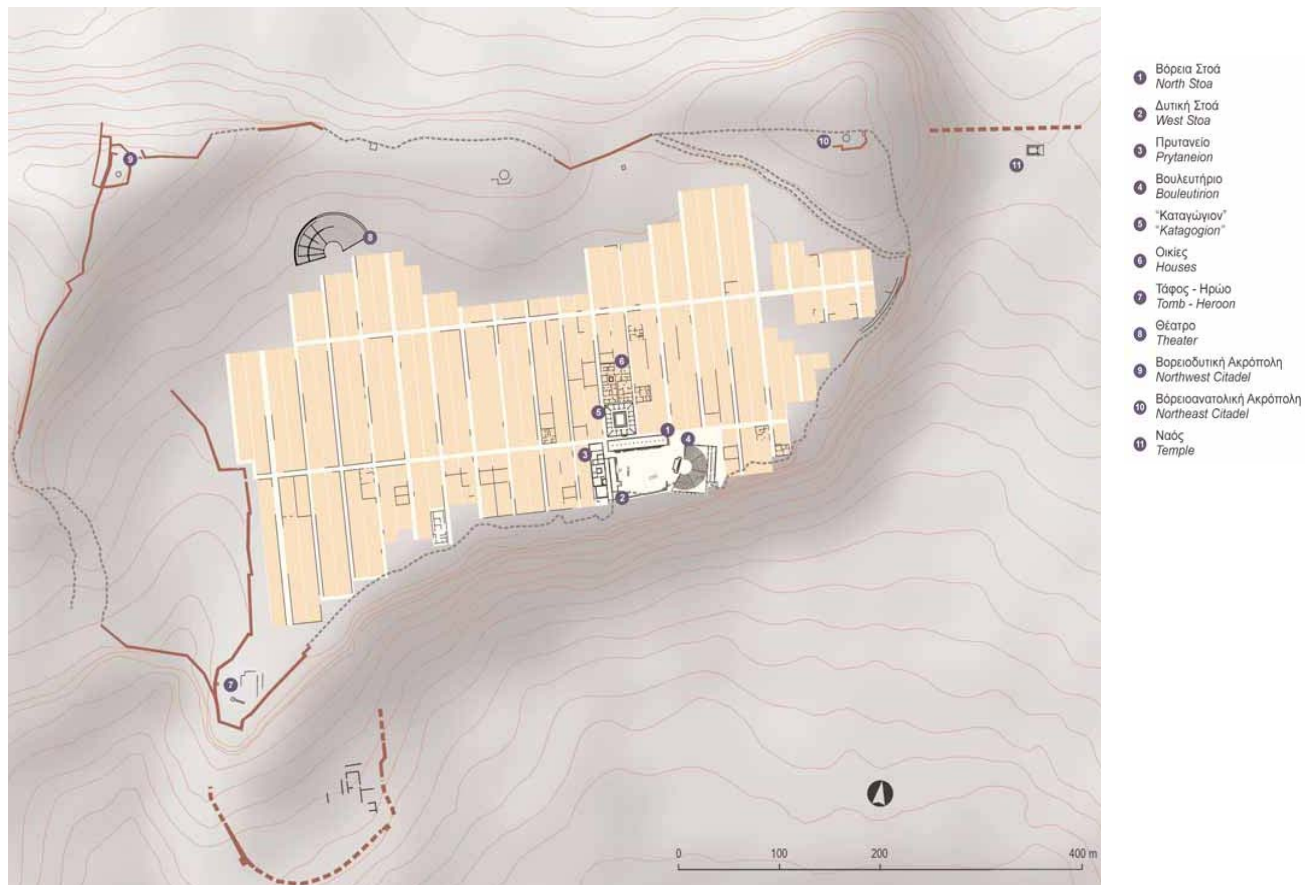
1. Ο αρχαιολογικός χώρος της Κασσώπης

α). **Γενική περιγραφή του χώρου.** Σε ένα επίπεδο οροπέδιο έκτασης 350 περίπου στρεμμάτων, στις νότιες υπώρειες του Ζαλόγγου, σε φυσικά οχυρή και στρατηγική θέση, ιδρύθηκε από το θεσπρωτικό φύλο των Κασσωπαίων, με το συνοικισμό κωμών, στο α΄ μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. η Κασσώπη. Η πόλη βρισκόταν στο κεντρικό τμήμα της αρχαίας Κασσωπαίας, τα γεωγραφικά όρια της οποίας ταυτίζονται σε γενικές γραμμές με τα σημερινά διοικητικά όρια του Νομού Πρέβεζας. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η Κασσώπη αποτέλεσε το διοικητικό, πολιτικό, θρησκευτικό και οικονομικό κέντρο των Κασσωπαίων.

Αεροφωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου

Η πόλη χτίστηκε εξ αρχής αμφιθεατρικά και σύμφωνα με το υποδάμειο πολεοδομικό σύστημα, κατά το οποίο παράλληλοι δρόμοι διασταυρωνόταν κάθετα με δύο μεγαλύτερες οδικές αρτηρίες για τη δημιουργία οικοδομικών νησίδων. Η κάθε νησίδα ήταν έτσι διαμορφωμένη, ώστε να φιλοξενεί δύο σειρές δέκα οικιών ίσου εμβαδού (225 τ.μ.), με νότιο προσανατολισμό, που χωρίζονταν μεταξύ τους με μικρό αποχετευτικό διάδρομο, την περίσταση.

Κασσώπη. Κάτοψη του χώρου

Στα βάτα της σημεία η πόλη περιβαλλόταν από ισχυρά τείχη με θλάσεις κατά διαστήματα, κατασκευασμένα από ντόπιο ασβεστόλιθο κατά το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας, που απόλυτα εναρμονισμένα με το φυσικό περιβάλλον και εκμεταλλευόμενα τις υψομετρικές καμπύλες, ακολουθούσαν την πορεία του εδάφους. Τον 3^ο αι. π.Χ. κατασκευάστηκε ένας νέος οχυρωματικός περίβολος, κύριο χαρακτηριστικό του οποίου δεν ήταν πλέον οι θλάσεις αλλά οι ισχυροί ορθογώνιοι πύργοι. Τα τείχη της Κασσώπης διέθεταν δύο κύριες τοξωτές πύλες, μία ανατολική και μία δυτική, καθώς και βοηθητικές πυλίδες.

Στο ΝΑ άκρο της και όχι στο κέντρο, όπως θα περίμενε κανείς, λαμβάνοντας υπόψη τα παραδείγματα και άλλων σημαντικών αρχαίων πόλεων της εποχής, υπήρχε η Αγορά, ο υπαίθριος χώρος που περιβάλλονταν από τα δημόσια οικοδομήματα και αποτελούσε το πολιτικό, διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο της πόλης.

Η Αγορά της Κασσώπης

Το χώρο αυτό, που από τα τέλη του 3^{ου} – αρχές 2^{ου} αι. π.Χ. έμελε να λάβει μνημειακή διαμόρφωση, περιέβαλαν δύο Στοές, το Πρυτανείο και το λεγόμενο μικρό θέατρο ή Βουλευτήριο. Η πόλη ωστόσο διέθετε και άλλα δημόσια, εξίσου σημαντικά, οικοδομήματα, όπως ο Ναός της Αφροδίτης, ένας μικρών διαστάσεων περίπτερος δωρικός ναός ‘εν παραστάσι’, το Καταγώγιο, που πιθανότατα αποτελούσε το δημόσιο ξενώνα της πόλης ή την εμπορική της αγορά και το μεγάλο Θέατρο, χωρητικότητας 5000 ~ 6000 θεατών.

Ένα άρτιο πλεγμένο σύστημα αγωγών, που θα το ζήλευε πραγματικά κάθε σύγχρονη πόλη, διέτρεχε την Κασσώπη, διοχετεύοντας τα όμβρια ύδατα καθώς και τα λύματα των οικιών εκτός των τειχών. Για την υδροδότησή της διέθετε δεξαμενές, τόσο στο βόρειο τμήμα της όσο και στις δύο απόκρημνες κορυφές του οροπεδίου, που χρησίμευαν ως ακροπόλεις.

Η πόλη φαίνεται ότι έφτασε στο απόγειό της γύρω στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ., εποχή άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γενικότερη ανάπτυξη και ευημερία των ηπειρωτικών πόλεων, ενώ ο πληθυσμός της την περίοδο αυτή υπολογίζεται σε 8.000 ~ 10.000 κατοίκους.

Το 168/167 π.Χ. η Ήπειρος καταλήφθηκε από τους Ρωμαίους, οι οποίοι -σύμφωνα με τις πηγές- κατέστρεψαν ένα σημαντικό αριθμό πόλεων και ακροπόλεων, μεταξύ αυτών και την Κασσώπη, αιχμαλωτίζοντας μεγάλο μέρος του πληθυσμού της. Ωστόσο, ανασκαφικά κυρίως δεδομένα καταδεικνύουν τη συνέχιση της κατοίκησης, με την επισκευή μέρους των σπιτιών και των δημόσιων οικοδομημάτων, την ύπαρξη, έστω και πρόχειρων νέων κατασκευών αλλά και την επαναλειτουργία κάποιων εργαστηρίων. Η οριστική

εγκατάλειψη της πόλης επήλθε μόλις το 31 π.Χ. και φαίνεται να συνδέεται με την ίδρυση της Νικόπολης από τον Οκταβιανό Αύγουστο, σε ανάμνηση της νίκης του στο Άκτιο, και τη μετοίκηση των κατοίκων της στη νεοϊδρυθείσα πόλη.

β). Ιστορία της έρευνας. Η αρχαία Κασσώπη και οι αρχαιότητες στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Κασσωπαίας φαίνεται ότι κέντρισαν από πολύ νωρίς το ενδιαφέρον των ξένων περιηγητών. Ο πρώτος που ταύτισε τα αρχαιολογικά κατάλοιπα με την Κασσώπη ήταν ο Άγγλος περιηγητής William Martin Leake, όταν σε ένα από τα ταξίδια του στην Ελλάδα, το 1805, επισκέφθηκε και την ευρύτερη περιοχή του Ζαλόγγου. Ο ιστορικός Nicholas G. L. Hammond δημοσίευσε τις παρατηρήσεις του για την Κασσώπη στο μνημειώδες έργο του για την Ήπειρο.

Κατά την περίοδο 1952-1955 και 1977-1983, ο ακούραστος μελετητής της ηπειρωτικής γης Σωτήρης Δάκαρης διενήργησε, σε συνεργασία με το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο του Βερολίνου και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ανασκαφικές έρευνες στον αρχαιολογικό χώρο, αποκαλύπτοντας τον κεντρικό πυρήνα της πόλης, με την περιοχή της Αγοράς και των γειτονικών οικοδομικών νησίδων.

Στα πλαίσια του Γ΄ ΚΠΣ ξεκίνησαν το 2003 οι εργασίες ανάδειξης στον αρχαιολογικό χώρο της Κασσώπης, από την τότε αρμόδια για το Νομό Πρέβεζας ΙΒ΄ ΕΠΚΑ, που περιέλαβαν την κατασκευή κτιρίου εξυπηρέτησης κοινού, τη χάραξη διαδρομών περιήγησης των επισκεπτών, την τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων κ.α.

Πρόσφατα, η νεοσύστατη ΛΓ΄ ΕΠΚΑ, προχώρησε -στα πλαίσια της εκπόνησης μελετών ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων και μνημείων αρμοδιότητάς της- στην εκπόνηση μελέτης για τη συνολική ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου. Από την εν λόγω μελέτη, η οποία εγκρίθηκε το Φεβρουάριο του 2010 ομόφωνα από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο του ΥΠΠΟΤ, θα υλοποιηθεί καταρχήν, με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ (ΠΕΠ Ηπείρου) μόνο το τμήμα εκείνο που αφορά στη βελτίωση του δρόμου πρόσβασης στον αρχαιολογικό χώρο και την επέκταση των διαδρομών περιήγησης των επισκεπτών, σε σημαντικά τμήματά του, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνεται και η περιοχή του αρχαίου Θεάτρου, χωρίς όμως τις απαραίτητες ερευνητικές εργασίες για τα μνημεία του αρχαιολογικού χώρου, όπως το Θέατρο, η οχύρωση, οι οικοδομικές νησίδες κ.α.

2. Το Θέατρο της Κασσώπης

α). Περιγραφή του μνημείου. Σε χώρο κάτω από τη ΒΔ ακρόπολη με απρόσκοπτη θέα στη χερσόνησο της Πρέβεζας, τον Αμβρακικό κόλπο, το Ιόνιο, τη Λευκάδα και τα Ακαρνανικά όρη κατασκευάστηκε τον 3^ο αι. π.Χ. το Θέατρο της πόλης.

Αεροφωτογραφία του Θεάτρου

Δύο πολυγωνικά αναλήμματα, ενισχυμένα με αντηρίδες στηρίζουν τα δύο άκρα του κοίλου, που χωρίζεται από ενδιάμεσο διάζωμα σε δύο τμήματα με είκοσι τέσσερις (24) σειρές λίθινων εδωλίων κάτω και δώδεκα (12) σειρές επάνω αντίστοιχα.

Γενική άποψη του κοίλου και της ορχήστρας του Θεάτρου

Όψη πολυγωνικού αναλήμματος

Στην κορυφή του κοίλου ένα πλατύτερο διάζωμα προστατεύεται εξωτερικά από τοίχο, ο οποίος φέρει άνοιγμα, που διευκόλυνε πιθανότατα την έξοδο των θεατών από το ανώτερο τμήμα του Θεάτρου.

Ανώτερο τμήμα του κοίλου του Θεάτρου. Πολυγωνική τοιχοποιία

Έντεκα (11) κλίμακες διαιρούσαν το κοίλο σε δέκα (10) κερκίδες, με τις δύο ακρινές να έχουν το μισό πλάτος από τις υπόλοιπες.

Σειρές εδωλίων Θεάτρου με μία από τις κλίμακες

Ιδιομορφία παρουσιάζει η ορχήστρα του Θεάτρου καθώς δε σχηματίζει πλήρη κύκλο, αλλά τόξο μεγαλύτερο από το ημικύκλιο.

Γενική άποψη του κοίλου, της ορχήστρας και του σκηνικού οικοδομήματος του Θεάτρου

Λεπτομέρεια της σκηνής του Θεάτρου

Η σκηνή είναι ορθογώνια και πλαισιώνεται από δύο παρασκήνια, που προεξείχαν εκατέρωθεν προς την ορχήστρα, μεταξύ των οποίων αναπτύσσεται προσκήνιο με έξι κίονες στην πρόσοψη. Η χωρητικότητα του Θεάτρου υπολογίζεται σε 5.000 ~ 6000 θεατές.

β). Υφιστάμενη κατάσταση. Στο πέρασμα των χρόνων και με την εγκατάλειψη της αρχαίας πόλης, το Θέατρο της Κασσώπης καλύφθηκε από οργιώδη βλάστηση, η οποία σε συνδυασμό με τις συνεχείς κατακρημνίσεις βράχων κατέστρεψαν σημαντικά τμήματα των εδωλίων του κοίλου, το οποίο καλύπτεται σήμερα σε όλη την έκτασή του από σύγχρονες επιχώσεις.

Καταστροφή σειρών εδωλίων του Θεάτρου από τις κατακρημνίσεις βράχων

Για την περιοχή του Θεάτρου, περιοχή ανεξερεύνητη και μη συστηματικά ανεσκαμμένη, ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά στην έρευνα. Οι μελλοντικές εργασίες ανάδειξης του μνημείου, αφενός μεν θα εμπλουτίσουν τις γνώσεις μας για την πλέον πολύβουη και πολυσύχναστη περιοχή της αρχαίας πόλης μετά ίσως από εκείνη της Αγοράς, αφετέρου δε θα καταστήσουν το ίδιο το μνημείο σε πρώτη φάση επισκέψιμο από το ευρύ κοινό και στο απώτερο μέλλον δυνάμενο ίσως -υπό προϋποθέσεις- να υποδεχθεί θεατρικές παραστάσεις και μουσικές εκδηλώσεις, δίνοντας ξανά ζωή στην αρχαία Κασσώπη.

γ). Προγραμματισμός εργασιών – Χρονοδιάγραμμα. Για την ανάδειξη του Θεάτρου της Κασσώπης απαιτούνται μία σειρά από συντονισμένες εργασίες, με απώτερο στόχο την αποκάλυψη αλλά και την προστασία του ίδιου του μνημείου από παράγοντες κυρίως φυσικούς αλλά και ανθρωπογενείς, που συμβάλλουν στη σταδιακή φθορά του.

Ο σχεδιασμός και η εκτέλεση των προβλεπόμενων ήπιων επεμβάσεων, που θα συμβάλλουν στην ανάδειξη του Θεάτρου, είναι μια διαδικασία πολύπλοκη και χρονοβόρα και απαιτεί ακρίβεια και προσεκτικό χειρισμό. Θα συγκροτηθεί εξ αρχής ομάδα, αποτελούμενη από έμπειρο και εξειδικευμένο προσωπικό διαφόρων ειδικοτήτων, που θα σχεδιάζει, θα λαμβάνει τις αποφάσεις και θα είναι σε θέση να αντιμετωπίζει προβλήματα, που ενδέχεται να προκύψουν κατά τη διάρκεια των εργασιών. Επιπλέον, θα επιχειρηθεί μία πρώτη προσέγγιση του μνημείου, με βάση τη γνωστή στην επιστημονική έρευνα βιβλιογραφία, ενώ παράλληλα θα καταγραφεί συστηματικότερα η κατάσταση διατήρησης του μνημείου.

Γενικά, οι εν λόγω εργασίες θα πρέπει να βασίζονται σε εξακριβωμένη τεκμηρίωση, σε αναλυτικές, δηλαδή, εκθέσεις συνοδευόμενες από την αντίστοιχη φωτογραφική, τοπογραφική και σχεδιαστική τεκμηρίωση, καθ' όλη τη διάρκεια των επεμβάσεων.

Ο προγραμματισμός των εργασιών περιλαμβάνει δύο φάσεις, όπως αναλυτικά περιγράφονται παρακάτω:

Α΄ Φάση (2010~2012)

- Συστηματική αποψίλωση, με απομάκρυνση της καταστροφικής αυτοφυούς βλάστησης και διατήρησή της στα σημεία, όπου δε βλάπτει το μνημείο
- Αρχαιολογικός καθαρισμός του μνημείου και του ευρύτερου περιβάλλοντός του, με την αφαίρεση και απομάκρυνση των σύγχρονων επιχώσεων

- Πραγματοποίηση μικρών διερευνητικών τομών σε επιλεγμένα σημεία του μνημείου, ώστε να αποκτήσουμε πληρέστερη εικόνα για τη μορφή και την κατάσταση διατήρησής του
- Καταγραφή, σχεδίαση, φωτογράφιση και τακτοποίηση του διάσπαρτου οικοδομικού υλικού
- Λεπτομερής φωτογραφική, τοπογραφική και σχεδιαστική αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης του μνημείου
- Σύνταξη γεωλογικής – γεωτεχνικής μελέτης για τον έλεγχο του υπεδάφους και την καλύτερη τεκμηρίωση του φαινομένου των κατακρημνίσεων
- Μικροστερεώσεις λιθοδομών και πραγματοποίηση κατεπειγουσών εργασιών συντήρησης επιμέρους τμημάτων του Θεάτρου
- Λήψη μέτρων προσωρινής προστασίας από τις κατακρημνίσεις των βράχων

Β΄ Φάση (2013~2018)

- Διενέργεια ενδεδειγμένης ανασκαφικής έρευνας, απαραίτητης για την αποκάλυψη του Θεάτρου στο σύνολό του
- Πλήρης φωτογραφική, τοπογραφική και σχεδιαστική αποτύπωση του αποκαλυφθέντος μνημείου, προκειμένου να συνταχθεί η οριστική μελέτη συντήρησης, στερέωσης και συνολικής αποκατάστασης του Θεάτρου (υποβολή για έγκριση από το ΚΑΣ)
- Εργασίες συνολικής αποκατάστασης του μνημείου
- Διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου και ανάδειξη του μνημείου

Επισημαίνεται ότι απολύτως αναγκαία κρίνεται η συστηματική ετήσια αποψίλωση του χώρου, προκειμένου να προστατευτούν οι προαναφερθείσες παρεμβάσεις και εν γένει το μνημείο.

δ) Προϋπολογισμός. Οι απαιτούμενες δαπάνες για την ανάδειξη του αρχαίου Θεάτρου αναλύονται ως εξής:

Α΄ Φάση (415.000 €)

- ✓ Κόστος μισθοδοσίας προσωπικού (ένας Αρχαιολόγος και ένας Αρχιτέκτονας σε ετήσια βάση για δύο χρόνια και ένας Συντηρητής, ένας Σχεδιαστής, ένας Μηχανικός και έξι Εργατοτεχνίτες σε οκτάμηνη βάση για δύο χρόνια): **325.000 €**
- ✓ Υλικοτεχνική Υποδομή (εργαλεία, υλικά συντήρησης, προστασίας κ.α.): **35.000 €**

✓ Έξοδα μεταφοράς προϊόντων αποψίλωσης – καθαρισμού: **25.000 €**

✓ Εκπόνηση γεωλογικής – γεωτεχνικής μελέτης: **30.000 €**

B' Φάση (1.130.000 €)

✓ Κόστος μισθοδοσίας προσωπικού (ένας Αρχαιολόγος και ένας Αρχιτέκτονας σε ετήσια βάση για πέντε χρόνια καθώς και δύο Συντηρητές, ένας Σχεδιαστής, ένας Μηχανικός και οκτώ Εργατοτεχνίτες σε οκτάμηνη βάση για πέντε χρόνια): **975.000 €**

✓ Υλικοτεχνική Υποδομή (εργαλεία, υλικά, αδρανή υλικά, υλικά συντήρησης, ικριώματα εργασίας, κάλυψης και προστασίας, εποπτικό υλικό κ.α.): **80.000 €**

✓ Κόστος μεταφοράς υλικών: **25.000 €**

✓ Απρόβλεπτα: **50.000 €**

Συνολικός εκτιμώμενος προϋπολογισμός των εργασιών ανάδειξης του Θεάτρου της Κασσώπης: **1.545.000 €**

Γεώργιος Ρήγιнос

Αρχαιολόγος – Προϊστάμενος ΛΓ' ΕΠΚΑ

Βιβλιογραφία

- W. M. Leake, *Travels in Northern Greece, I, IV*, London 1835
- Σ. Δάκαρης, *ΠΑΕ* 1952-1955, 1977-1983
- N. G. L. Hammond, *The colonies of Elis in Cassopaia, Αφιέρωμα εις την Ήπειρον, εις μνήμην Χρ. Σούλη*, 1956
- P. R. Franke, *Die antiken Munzen von Epirus*, 1961
- N. G. L. Hammond, *Epirus, The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford 1967
- S. Dakaris, *Cassopaia and the Elean Colonies*, Ancient Greek Cities 4, Athens 1971
- P. Cabanes, *L' Epire de la mort de Pyrrhos a la conquete Romaine (272-167 av. J. C)*, 1976
- S. Dakaris, *Von einer kleinen landlichen Ansiedlung des 8-4 Jhs. V. Chr. zu einer spatklassischen Stadt in nordwest Griechenland*, Palast und Hutte (Symposium der Alexander von Humboldt – Stiftung in Berlin 1979), Mainz am Rhein 1982
- E. L. Schwandner, *Handwerkerviertel in Grundungsstaten des 5 und 4 Jahrhunderts*, Πρακτικά XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Αθήνα 1983 (1988)
- Σ. Δάκαρης, Κασσώπη, *Νεώτερες Ανασκαφές 1977-1983*, Ιωάννινα 1984 & 1989
- S. Dakaris, *Organisation politique et urbanistique de la ville dans l' Epire antique*, L' Illyrie meridionale et l' Epire dans l' Antiquite, Actes du colloque International de Clermont – Ferrand, 1984 (1987)
- Σ. Δάκαρης, *Η ρωμαϊκή πολιτική στην Ήπειρο*, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, Πρέβεζα 1984 (1987)
- W. Hoepfner, *Nikopolis – zur Stadtgrundung des Augustus*, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη, Πρέβεζα 1984 (1987)
- W. Hoepfner, E. L. Schwandner (in Zusammenarbeit mit S. Dakaris, K. Gravani und Ath. Tsingias, mit Beitragen von K. Gravani, M. Oikonomidou – Karamesini und J. Boassneck), *Kassope, Bericht uber Ausgrabungen einer spatklassischen Streifenstadt in Nordwestgriechenland*, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, Wohnen in der klassischen Polis, Band I, Munchen 1986 & 1994
- Κ. Γραβάνη, *Κεραμική των ελληνιστικών χρόνων από την Ήπειρο*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 29, 1988 (1989)
- Chr. Tzouvara – Souli, *Seal Impressions on Loomweights from Kassope (Epirus). The numismatic types*, BCH Suppl. 29, 1996

- Κ. Γραβάνη, *Ανάγλυφοι σκύφοι από την Κασσώπη, Συμβολή στη μελέτη της ελληνιστικής κεραμικής από την Ήπειρο και στην ανασκαφική στρωματογραφία της Κασσώπης*, Διδακτορική Διατριβή, Ιωάννινα 1996
- Κ. Γραβάνη, *Τοπογραφικά Κασσωπαίας*, Αφιέρωμα στον Ν. G. L. Hammond, Μακεδονικά, Παράρτημα αρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997
- Κ. Γραβάνη, *Ανάγλυφοι σκύφοι από την Κασσώπη. Τα τοπικά εργαστήρια*, Ε΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Χανιά 1997
- Κ. Γραβάνη, *Ερυθροβαφής κεραμική των ελληνιστικών χρόνων από την Κασσώπη*, ΣΤ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Βόλος 2000
- E. L. Schwandner, *Kassope, The city in whose territory Nikopolis was founded, Foundation and Destruction, Nikopolis and Northwestern Greece, The archaeological evidence for the city destructions, the foundation of Nikopolis and the synoecism*, Monographs of the Danish Institute at Athens 3 (2001) [επιμ. έκδοσης J. Isager]
- K. Gravani, *Archaeological evidence from Cassope. The local workshops of mouldmade bowls*, Foundation and Destruction, Nikopolis and Northwestern Greece, The archaeological evidence for the city destructions, the foundation of Nikopolis and the synoecism, Monographs of the Danish Institute at Athens 3 (2001) [επιμ. έκδοσης J. Isager]
- Κ. Γραβάνη, *Ανασκαφικές μαρτυρίες για το συνοικισμό στη Νικόπολη*, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου για τη Νικόπολη, Πρέβεζα 2002 (2007)
- Θ. Κοντογιάννη, *Κασσώπη. Συνοπτικός οδηγός του αρχαιολογικού χώρου*, Ιωάννινα 2006